

UDC | УДК : 347.68

Анотація: У статті проведено порівняння змісту понять «відумерлої спадщини» та «виморочного майна». Встановлено, що ці категорії є тотожними. За допомогою історичного методу дослідження проаналізовано виникнення та розвиток поняття відумерлості спадщини у законодавстві України. На підставі методу порівняльного правознавства запропоновано авторське визначення «відумерлості спадщини» та «відумерлого майна».

Ключові слова: відумерла спадщина; відумерле майно; виморочне майно; спадкування; право власності; Цивільний кодекс.

ESCHEAT INHERITANCE: THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS

NECHAIEVA, K.

*postgraduate,**Kharkiv National University of Internal Affairs*

Abstract

The article compared the content of the concepts of "escheat inheritance" and "heirless property." It was found that these categories are identical. With the help of historical research method author analyzes the emergence and development of the concept of unclaimed inheritance in the legislation of Ukraine. On the basis of comparative law method the author's definition of "escheat inheritance" and "heirless property" is suggested.

Keywords: unclaimed property; heirless property; escheat inheritance; property title; Civil Code.

КАТЕГОРІЯ ВІДУМЕРЛОСТІ СПАДЩИНИ: ТЕОРЕТИКО- ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

НЕЧАЄВА К. О.

*аспірант,**Харківський національний університет внутрішніх справ*✉ зв'язок з автором: nechaevakriss@yandex.ru

Правова категорія «відумерлість спадщини», яка закріплена у ст. 1277 Цивільного кодексу України (далі ЦК України), за своєю назвою стала однією з нових дефініцій цього Кодексу. Поява нових термінів у ЦК України пов'язано з тим, що автори цього нормативного акту намагалися щоб він відповідав би національним інтересам, був би дзеркалом національної культури та національної правосвідомості [1, с. 11]. Поява оновлених правових понять вимагає їх наукового переосмислення, зокрема у ст. 1277 ЦК України передбачена загальна процедура визнання спадщини відумерлою та категорія «спадщина, яка визнана відумерлою». Встановлення у одній статті Кодексу декількох категорій потребує їх окремого тлумачення як у юридичній науці так і у судовій практиці.

Проблемам визначення відумерлості спадщини присвячені праці О. Заїка, Н. М. Бараннік, О. П. Сінельник, Л. А. Музика, Д. І. Мейера, В. П. Рябоконт, В. І. Серебровського, Г. Ф. Шершеневича, О. П. Печеного, О. Є. Кухарева та інших. Попри чисельні наукові дослідження питання відумерлості спадщини є недостатньо розглянутими, так не проведено окремих монографічних досліджень за цією темою.

Метою статті є встановлення поняття відумерлості спадщини на підставі дослідження цивільного законодавства. Для досягнення цієї мети, по-перше, застосуємо історичний метод для виявлення формування категорії «відумерлості спадщини» у юридичній науці та у законодавстві України.

Дефініція відумерлості спадщини, як явище має своє коріння з Німецького приватного права. Важливим етапом у розвитку спадкового права був п'ятий капітулярій едикт нейстрійського короля Хільперіка у 561–584 роках, у ньому було змінено один із важливих пунктів «Салічної правди» про право успад-

КАТЕГОРИЯ ВИМОРОЧНОСТИ НАСЛЕДСТВА: ТЕОРЕТИКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

НЕЧАЕВА К. А.

аспірант,
Харьковский национальный университет
внутренних дел

Анотация: В статье проведено сравнение содержания понятий «выморочного наследства» и «выморочного имущества». Установлено, что эти категории являются тождественными. С помощью исторического метода исследования проанализировано возникновение и развитие понятия выморочности наследства в законодательстве Украины. На основании метода сравнительного правоведения предложено авторское определение «выморочности наследства» и «выморочного имущества».

Ключевые слова: выморочное наследство; выморочное имущество; наследование; право собственности; Гражданский кодекс.

кування землі. Король Хільперіка був першим хто дав право правонаступництва донькам, братам та сестрам померлого спадкодавця на землі. У разі відсутності синів здійснився перехід права в порядку відумелості до комуни, цей перехід мав місце тільки у відсутності усіх вищезазначених спадкоємців [2 с. 723]. З цього історичного прикладу можна зробити висновок, що категорія відумерлості спадщини є однієї з стародавніх у спадковому праві.

На території нашої держави регулювання відносин, щодо майна, яке передавалось за правом спадкування та також режим майна, яке могло залишитись без спадкоємців мали законодавче регулювання ще у XVI столітті. Так за часів Петра I діяв указ «Про порядок наследования движимого и недвижимого имущества». Згідно цього акту, якщо ніхто із спадкоємців які були покликані для прийняття спадщини не прийняли таке спадкове майно, то воно переходило до держави, крім рухомого майна [3]. За період правління Петра I існувало багато обмежень, серед яких самим значним було обмеження на відчуження землі в тому числі і при спадкуванні, крім цього існував режим обтяження на майно, який мав назву вотчина. Частина обмежень на розпорядження та користування нерухомим майном була скасована Катериною II в 1785 році [4, с. 132].

У Франції категорія відумерлість майна, розглядалась як неможливість заповідати майно у спадщину та як право короля захопити майно іноземців, які померли без французького спадкоємця. Законом 1790 року право на відмерлу спадщину іноземців було скасовано, він також регулював, в окремих обговореннях на права іноземців на спадкування. Право відумерлої спадщини було відновлено у 1803 році [5, с. 256, 257]. Отже відумерлість майна розглядалась і як обмеження на спадщину. З часом у французькому законодавстві поняття відумерлості майна піддавалось змінам, зокрема спадщина переходила до держави після дванадцятого ступеню споріднення. Після 1917 року відумерле майно була перенесено з дванадцятого до шостого ступеня з метою отримання додаткових доходів від податку на спадщину, оскільки у французькому праві існує оподаткування на спадщину. У Німеччині, на відміну від Франції, всі пропозиції ввести право держави на спадщину були послідовно відкинуті як такі, що суперечать сім'ї духу. Тут концепція сім'ї охоплює навіть самі далекі родичі, будь-яке обмеження розглядається як порушення принципу права німецької сім'ї [6 с. 263].

При розгляді генезису формування категорії відумерле майно слід звернути увагу, що у законодавстві та юридичній науці ця правова дефініція до 2004 р. мала назву «выморочне майно». Наприклад, Г. Ф. Шершеневич вказував спадкове майно, яке залишилось потрібно вважати выморочне лише в тому випадку, коли відсутні кровні спадкоємці, які мають право на

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

спадкування [7, с. 152]. М. Брун описував це майно, як таке що залишилося після померлої особи та на яке ніхто не заявляє або не може заявити посягань ні за заповітом, ні за правом спадкування за законом [8, с. 524]. В. І. Серебровський зазначав, що майно визнається вимороченим, якщо, всі спадкоємці, присутні в місці відкриття спадщини, та протягом тримісячного терміну заявлять нотаріальному органу про відмову від спадщини або якщо усі відсутні спадкоємці не приймуть спадщини протягом шести місяців з дня відкриття спадщини [9, с. 234]. З цього випливає, що за своїм змістом поняття «виморочне майно» та «відумерлість спадщини», яке надано у ст. 1277 ЦК України, є тотожними. Крім того, слово «виморочне» тлумачиться як вимерший, виморочний рід, відумерле майно, яке залишилось після вимерлого роду, після власника, померлого без спадкоємців. «Відумерле добро на казну пішло» [10, с. 307]. Отже, при дослідженні формування категорії «відумерлої спадщини» в українському законодавстві можна стверджувати, що історичною передумовою цієї дефініції було поняття «виморочного майна».

На законодавчому рівні закріплення відумерлості спадщини було пов'язано з певно дискусією: співвідносити це майно з безхазяйним чи встановлювати його як окрему категорію. Наприклад, у ст. 433 ЦК УСРР 1930 р. було зазначено, що у випадку неявки спадкоємців протягом шести місяців після вжиття заходів охорони майна, а також у випадку відмовлення спадкоємців від спадщини майно вважалось безхазяйним і переходило у власність відповідних органів державної влади. Коментована стаття вказувала, що «майно спадкодавця, що не належало йому в силу того, що Жовтнева революція зруйнувала його право власності, – не може стати й відумерлим як таке, що не може перейти до спадкоємців, бо за відумерле можна визнати тільки таке майно, що переходить до розпорядження держави в зв'язку тим, що у вмерлого немає спадкоємців, або вони відмовилися прийняти спадщину, за будь-якими іншими підставами майно відумерлим не може бути. В разі смерті спадкодавця під час чинності декретів про скасування спадщини, і за відсутності осіб, яким можна було передати майно вмерлого порядком, що його передбачали ці декрети, – майно вмерлого повинно бути визнане відумерлим» [11, с. 189].

За Цивільним Кодексом УСРР 1940 р. в цивільному праві вже з'явився термін «виморочне майно». Так, статтею 433 було встановлено, що в разі неявки спадкоємців протягом шести місяців по вжитті заходів охорони спадкового майна, а також в разі відмови спадкоємців від спадщини майно вважалось виморочним і переходило у розпорядження відповідних органів державної влади. Крім цього статтею 434 Цивільного Кодексу УСРР 1940 року було встановлено, що спадкоємець, що прийняв спадщину, а також держава, до якої перейшло виморочне майно, відповідали по боргам, що обтяжували спадщину, лише в межах дійсної вартості спадкового майна [12, с. 127].

У Цивільному Кодексі УСРР 1963 року ні термін «відумерла спадщина», ні «виморочне майно» не використовувався, а перехід спадкового майна на яке не було спадкоємців, був закріплений, як спадкування майна державою. Так, відповідно до ст. 524 вказаного кодексу спадкове майно за правом спадкоємства переходить до держави якщо спадкодавець все майно або частину його заповідав державі, якщо у спадкодавця немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, якщо всі спадкоємці відмовились від спадщини, якщо всі спадкоємці позбавлені права спадкування, якщо ні один із спадкоємців не прийняв спадщини. Якщо хто-небудь з спадкоємців відмовився від спадщини на користь держави, до держави переходить частка спадкового майна, належна цьому спадкоємцеві. Якщо при відсутності спадкоємців за законом заповідана тільки частина майна спадкодавця, решта майна переходить до держави. Відповідно до ст. 560 ЦК УСРР 1963 р. право переходу права власності на спадщину до держави підтверджувалось свідоцтвом про право на спадщину, виданим нотаріальною конторою [13].

У процесі розробки Цивільного Кодексу 2004 року в Україні відбулася наукова дискусія з приводу назви спадкового майна на яке не виникає право або не претендують спадкоємці. В новому Цивільному кодексі істотного реформування зазнало Спадкове право (Книга шоста), серед якого оновлення торкнулося і спадкування за законом, було запроваджено п'ять черг (замість двох), а держава була виключена з числа спадкоємців за законом [14, с. 19, 20]. Крім цього З. В. Ромовська, яка була однією з числа науковців, які приймали участь у

розробці цього кодексу, запропонувала назвати майно, що було не прийнято спадкоємцями «відумерлим». Вона вказувала, що походження слова «відмерщина» мало різне значення, найперше відумерщиною називали древньоруську повинність, за якою феодал одержував натурою частку з майна померлого. Відумерщиною називали і майно, яке не було прийняте спадкоємцями [15, с. 48, 49]. Вказаний аналіз староруського законодавства надає можливість сформулювати власне національне визначення майна, яке залишилось після смерті власника, та на яке не виявлено спадкоємців за законом.

На даний час поняття відумерлості спадщини закріплено у ст. 1277 Цивільного Кодексу України. Відповідно до цієї статті у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Як зазначаються автори науково-практичного коментаря до ЦК України за загальною редакцією Є. О. Харитонова відумерлість спадщини означає, що на спадкове майно, яке залишилося після смерті спадкодавця ніхто з його спадкоємців не претендує з будь-яких причин: у спадкодавця може не бути спадкоємців за законом; усі спадкоємці, як за законом, так і за заповітом відмовилися від прийняття спадщини або не встигли прийняти її, або усі спадкоємці усунені від спадщини [16]. Аналізуючи це можна виділити дві окремі категорії: «відумерле майно» та «відумерлість спадщини», що за своїм змістом є дуже близькими але не тотожними. На нашу думку, відумерлим слід вважати таке майно, власник якого помер, а спадкоємці не виявили бажання набути право власності на таке майно. У свою чергу відумерлість спадщини – це перехід спадкового майна до територіальної громади за судовим рішенням

Поняття відумерлої спадщини («escheat») досліджувалось науковцями різних країн світу. Наприклад, вченим Державного університету

Джорджия, штату Атланта у США досліджувалось поняття та сутність відумерлої спадщини, яке змінювалось із прийняттям нових кодексів. В своїй роботі вчений описав, що на теперішній час, до явища відумерлої спадщини відноситься відсутність спадкоємців які можуть заявити право на майно, яке належало спадкодавцю на момент смерті, по якому не було ніяких розпоряджень ні по заповіту, ні будь-яким іншим способом. Строк після якого спадщина може бути визнана відумерлою становить 4 роки [17, с. 648]. Таким чином, відумерла спадщина в США, це майно на яке не немає спадкоємців, а також ніяких розпоряджень по заповіту чи будь-яким іншим способом.

Зміст поняття відумерлої спадщини у Республіці Білорусь має достатню схожість Відповідно до п. 1 ст. 1039 Цивільного кодексу Республіки Білорусь відумерлим визнається спадок у випадках, коли немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом або ніхто із спадкоємців не має права успадкувати, або всі вони відмовилися від спадщини. До прийняття нині діючих Цивільного кодексу законодавство не містило такого терміна, як відумерле майно, хоча його характеристики були викладені у ст. 547 Цивільного Кодексу Республіки Білорусь 1964 року. Відповідно до зазначеної норми спадкове майно за правом спадкування переходило до держави, якщо майно було заповідано державі, у спадкодавця не було спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, всі спадкоємці були позбавлені заповідачем права спадкування, жоден із спадкоємців не прийняв спадщини [18].

Режим переходу майна яке не має спадкоємців врегульовано також Цивільним кодексом Грузії. Так згідно ст. 1343 зазначеного кодексу якщо немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, або жоден із спадкоємців не прийняв спадщини, або всі спадкоємці позбавлені права спадкування, яке не має спадкоємців майно переходить до скарбниці; якщо спадкодавець перебував на утриманні установ для престарілих інвалідів лікувальних, виховних установ та закладів соціального забезпечення, у їх власність. Також якщо немає спадкоємців то майно у вигляді акцій товариства або частки, паю в кооперативі переходить до таких товариств, якщо законом не передбачено інше. До майна яке не може переходити у власність казни стаття 1332 відносить майно, яке не входить у

спадок. Таким майном, згідно Цивільного кодексу Грузії є: фамільні книги (або запису), сімейні хроніки, поминальні та інші культові предмети і могили. Ці предмети передаються у власність спадкоємця за укоріненому звичаєм. Ці предмети може прийняти й спадкоємці, які відмовилися від спадщини. Документи, що стосуються особистості спадкодавця, його сім'ї або всього спадщини, залишаються спільним майном. Тобто можливо зробити висновок, що за законодавством Грузії розширено суб'єктний склад відносин з переходу майна, яке не було прийняте спадкоємцями, а також на законодавчому рівні врегульовано режим переходу немайнових прав, у випадку не прийняття таких прав спадкоємцями [19].

За Цивільним правом Польщі відсутнє поняття відумерлості спадщини проте аналогічні відносини, що виникають у випадку відсутності спадкоємців то спадкове майно переходить до муніципальної організації, за останнім місцем проживання померлого спадкодавця в порядку спадкування за законом. Цей механізм прямо закріплений в ст. 935 Цивільного кодексу Польщі. Крім цього якщо останнє місці проживання спадкодавця в межах держави було не відоме або знаходиться за кордоном, то спадкове майно переходить до держави як до обов'язкового спадкоємця [20]. Тобто на відміну від українського законодав-

ства у Польщі відносини, які виникають з приводу спадкового майна, яке немає спадкоємців є спадкуванням держави як є спадкоємцем останньої черги. Крім цього досить доцільно на законодавчому рівні врегульований режим прийняття спадкового майна державою у випадку відсутності відомостей щодо місяця знаходження майна або його місце знаходження закордоном.

Викладене в даній статті дозволяє зробити висновок, що відумерлість спадщини – це майно, яке за рішенням суду переходить до територіальної громади у разі відсутності заповіту або іншого розпорядження спадкодавця, або у разі відсутності спадкоємців за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу одного року. У випадку якщо спадкодавець перебував на утриманні установ для престарілих інвалідів лікувальних, виховних установ та закладів соціального забезпечення та це було його останнє місця перебування, то таке майно переходить до таких установ після визнання його відумерлим. Якщо останнє місці проживання спадкодавця в межах держави було не відоме або знаходиться за кордоном, то спадкове майно переходить до держави, чиїм громадянином був спадкодавець, якщо інше не встановлено міжнародними договорами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний та Сімейний кодекси України – честь Львівської правничої школи З. Ромовська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – 608 с.
2. “Lex Salica” 59.5 Cf. p.723 surpa. – Edictum Chilperici (561–584), с. 3 (M.G. Cap. 1,8)
3. О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах» [Електронний ресурс] : именной указ от 23 март. 1714 г. – Режим доступа : <http://www.mirnot.narod.ru/edinonasl.html>
4. История отечественного государственного права : в 2 ч. / под ред. О. И. Чистяков – 4-е изд., перераб. – М. : Юристъ, 2005. – Ч. 1. 430 с.
5. Patrick WeilDuke. How to be French: Nationality in the Making/ Patrick WeilDuke. – University Press, 1789. – 456 pp [Електронний ресурс]. – Режим доступу:«<https://books.google.com.ua/books?id=S3QuwFYfEccC&pg=PA25&dq=escheat+laws+of+france&hl=ru&sa=X&ei=0VzMVJn3IcT8ygOprYLIDQ&ved=0CFwQ6AEwCA#v=onepage&q=escheat%20laws%20of%20france&f=false>»
6. Jens Beckert. Inherited wealth / Jens Beckert, translated by Thomas Dunlap. – Princeton: Princeton University Press, 2007 – 266 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://books.google.com.ua/books?id=hvmeBHSX9RoC&pg=PA264&dq=escheat+of+modern+france&hl=ru&sa=X&ei=wRTnVKbQJ6niywP52YCwAg&ved=0CFkQ6AEwBw#v=onepage&q=escheat%20of%20modern%20france&f=false>
7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Казань : Типо-литография императорского Университета, 1901. – 640 с.

8. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб: Типо-Литография, 1892. – 952 с.: (Томъ VIIA. Выговскій — Гальбан.).
9. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права / В. И. Серебровский. – М.: Академия наук СССР, 1953. – 240 с.
10. Толковый словарь В. Даля ON-LINE [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vidahl.ru/>.
11. Цивільний кодекс УРСР / за ред. О. І. Строев. – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 223 с.
12. Цивільний кодекс УРСР : за станом на 1 липня 1940 р. – Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1940. – 167 с.
13. Цивільний кодекс УРСР за станом на 1 січня 2004 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
14. Ромовська З. В. Цивільний та сімейний кодекси України – честь львівської практичної школи / З. В. Ромовська // Вісник Львівського університету. – 2004. – № 39. – С. 9–28.
15. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право / З. В. Ромовська. – К.: ВД-ДАКРО, 2013. – 301 с.
16. Цивільний кодекс України : Коментар / заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко ; Одеська національна юридична академія. – Одеса : Юридична література, 2003. – 1079 с.
17. Mary F Radford. Georgia State University Law Review/ Radford Mary F, F. Skip Sugarman. Georgia. : Georgia State University, 1996. – 25 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readingroom.law.gsu.edu/gsulr/vol13/iss3/3>
18. Овечко В. Выморочное наследство: теория и практика [Электронный ресурс] / В. Овечко // Обзор судебной практике. – 2009. – № 6. – Режим доступа : <http://www.profmedia.by/pub/jud/art/36412/>
19. Гражданский кодекс Грузии [Електронний ресурс] : за станом на 6 квіт. 2005 р. – Режим доступу : http://www.jguard.ru/images/attaches/235/GK_Georgia.txt
20. Kodeks cywilny – Księga Pierwsza, tytuły I, II, III, IV. USTAWA z dnia 23 kwietnia 1964 r [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks-cywilny.pl>